

*Забарний Олександр Вадимович –
декан філологічного факультету
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя, доцент.*

Українські переклади поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі»

Безсмертна поема класика грузинської літератури Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» належить до тих творів, які ще довгі роки будуть входити до «золотого фонду» світової культури. Написаний більш як 800 років тому цей твір і нині хвилює розум і почуття мільйонам освічених людей планети. У 2016 році, році святкування 850-річчя з дня народження Шота Руставелі, у Грузії відбулася презентація 105 видання безсмертної поеми грузинською мовою. У Росії цей твір перевидавався більш як 50 разів, в Україні – 14. Повні переклади поеми існують усіма європейськими мовами, а також: арабською, вірменською, азербайджанською, китайською, японською, перською, корейською, хнді та івриті. Більш як на 50 мов світу перекладена ця грузинська національна святиня.

«Витязь у тигровій шкурі» - одна з кращих в світі поем про кохання, а її автор стоїть поряд з такими духовними велетами епохи Відродження як Данте, Петрарка, Микель Анжело.

У 2012 році в Україні на кошти і за особистої участі Фонду Леоніда Кучми відбулася презентація нового видання поеми Шота Руставелі. Ця книга приурочена 300-річчю виходу в світ першого друкованого видання поеми «Витязь у тигровій шкурі». Над друком книги українське та грузинське видавництва працювали майже рік. За основу книги був узятий переклад повної версії поеми, здійснений поетом Миколою Бажаном ще у 1937 році на основі рукописних копій твору XIV-XVI століття. Книга проілюстрована яскравими оригінальними картинами українських та грузинських художників. Чудове поліграфічне оформлення, яскраві нетрадиційні ілюстрації зробили книгу популярною серед читачів та колекціонерів.

Всього ж українською мовою здійснено три переклади поеми. Перший переклад є прозовим і зроблений ще у XIX столітті, автором його є український вчений, громадський діяч і педагог **Микола Гулак**.

Микола Іванович Гулак народився 25 травня 1821 року у Варшаві. Він походив із козацько-старшинського, пізніше дворянського роду Гулаків. Його батько до виходу у відставку 14 років прослужив у Варшаві. Вийшовши у відставку в чині майора Іван Гулак рештку свого життя провів на хуторі Гулаківці, що на Полтавщині, працюючи копійстом у суді.

У 1843 році Микола Гулак закінчив юридичний факультет Дерптського університету. У 1844 році він отримав вчений ступінь кандидата права. З 1845 до 1847 року Микола перебував на службі чиновника канцелярії київського, подільського та волинського генерал-губернатора.

У грудні 1845 – січні 1846 року Микола Гулак разом з Миколою Костомаровим та Василем Білозерським заснував Кирило-Мефодіївське товариство. 18 березня 1847 року він був заарештований і утримувався у

Шлісербургській фортеці до 1850 року. За час слідства відмовлявся свідчити на будь-кого із членів товариства.

З 1850 до 1855 року жив у Пермі під наглядом поліції. З 1859 року викладав математику, природничі науки та історію в навчальних закладах Одеси, Керчі, Кутаїсі, Тифліса, Гянджи. Йому належать праці з історії, математики, філософії, правознавству. У цей період він займається перекладами з грузинської та азербайджанської літератур.

«Витязь у тигровій шкурі» полонив його оригінальністю сюжету, чудовими образами, поетичним стилем. Він уважно ставився до змісту поеми, хотів перекласти її майже дослівно, саме тому і обрав прозовий шлях. Віршовану обробку прозового перекладу Гулака почав здійснювати його двоюрідний брат Олександр Навроцький, проте ця робота залишилась незавершеною [1,123].

У 30-і роки XIX століття вчений-лінгвіст зі світовим визнанням Марі Броссе переклав повний текст «Витязя у тигровій шкурі» на французьку мову (для цього він змушений був вивчити грузинську мову). У 1873 році поема була перекладена на польську мову Казимиром Лапчинським. Перший німецький переклад твору Руставелі здійснив Артур Лейст у 1889 році.

У XX столітті зацікавленість до поеми зростає. Перший англійський переклад «Витязя» був здійснений Олівером і Марджорі Уордроп «білим віршем» у 1912 році. У 1917 році В. Вікар здійснює переклад поеми угорською мовою.

Перший повний переклад «Витязя у тигровій шкурі» російською мовою здійснив Костянтин Бальмонт. Він розпочав свою працю у 1918 році, а завершив у 1933-му. Довгих п'ятнадцять літ поет удосконалював техніку перекладу. Він переклав поему розміром оригіналу, забезпечивши її дванадцятьма тисячами рим [2,3].

Врожайним для перекладачів творіння Шота Руставелі стає 1937 рік. Побачили світ два нових переклади російською мовою, один із яких здійснив грузинський літератор Георгій Цагарелі, а другий – український поет і перекладач Пантелеймон Петренко. У цьому ж році український поет **Микола Бажан** видає найповніший поетичний переклад поеми Шота Руставелі українською мовою.

Микола Платонович Бажан народився в місті Кам'янець-Подільський у родині військового топографа 9 жовтня 1904 року. У 1910 році батька перевели до Умані де і пройшли дитячі роки майбутнього поета. Тут Бажан навчався у кооперативному технікумі і паралельно у 1920-1921 роках вивчав авангардне сценічне мистецтво у студії «Кайдрамте» під керівництвом Леся Курбаса. Пише вірші, які увійшли до рукописного збірника «Контрасти настрою».

У 1921 році переїздить до Києва де навчається в Кооперативному інституті (1921-1923 р.), а згодом у Київському інституті зовнішніх зв'язків (1923-1925р.). У 1923 році за запрошенням молодого письменника Михаля Семенка Бажан приєднується до угруповання панфутуристів, іде працювати до редакції газети «Більшовик». У цій газеті у 1923 році було опубліковано його першого вірша «Руромарш» та інші твори футуристичного спрямування. Бажан належав до прихильників революції не за політичним світоглядом, а через свій

авангардизм у мистецтві. Йому здавалося, що великий соціальний катаклізм вдихне нове життя в Україну, звільнить її творчі сили.

У 1925 році Бажан приєднується до угруповання Миколи Хвильового. Незабаром виходить його перша збірка поезій «17-й патруль» (1926), яка органічно вписується у домінуючий тоді в більшовицькій поезії пафос романтизації пролетаріату. Починаючи із збірки «Різна тінь» (1927) Микола Бажан визначається як поет барочної естетики, невтомного і багатоярусного розвитку теми, витонченого переплітання мотивів, органічного поєднання бруталного і патетичного. Зразком цього стилю є цикл «Будівлі» (1929), у якому Бажан виявляє себе як поетичний інтерпретатор енергії людських справ, найрізноманітніших форм цих справ, у тому числі й ексцентричних.

Після 1933 року, коли відбувся злам в історії української літератури, що завершився знищенням і підкоренням національної інтелігенції, з під пера Бажана виходить переважно партійна патетика.

Задум перевести поему Шота Руставелі виник у Бажана ще у молоді роки, у середині 1920-х, коли він переїхав із Києва до Харкова, де познайомився з Костянтинем Гамсахурдією та іншими грузинськими письменниками. Про це досить детально описано у книзі українського поета і вченого, доктора філологічних наук, професора Рауля Чилачави «Сходження на Задазені» (1993). Грузинські письменники підтримали задум поета ознайомити українського читача з твором Руставелі. Незабаром ім'я Миколи Бажана як талановитого майстра українського слова було вже відоме у Грузії. Про це поцілувався К. Гамсахурдіа, який у своєму нарисі «Феміда України» (1931) зробив коротку, але виразну замальовку: «Микола Бажан, один із великих поетів сучасної України... великий віртуоз форми. Зовні він нагадує парижську скульптуру Альфреда де Мюссе»[3,116]. При підтримці своїх грузинських друзів, за рекомендацією Павла Тичини, Бажан починає вивчати грузинську мову, беручи приватні уроки у харківських грузин. Намір здійснити переклад грузинського епосу ще більше зміцнів після подорожі Бажана в Грузію на початку 30-х років. Під час декади української літератури в Грузії у червні 1931 року Костянтин Гамсахурдіа познайомив Бажана з молодим письменником Симоном Чиковані, тривала дружба з яким стала опорою в здійсненні багатьох його творчих планів.

Особливо плідним був приїзд в Грузію українського поета в 1934 році. Симон Чиковані познайомив Бажана з Соломоном Іорданішвілі, який взявся допомогти українському товаришу з перекладом. Бажан не знав грузинської мови і перекладав з підрядника. Іорданішвілі, а також Габунія і Наморадзе читали строфи поеми Руставелі, декламуючи її ритм та пояснюючи тонкощі грузинського слова, а він намагався знайти для нього український відповідник.

Симон та його молода дружина Маріка Еліава запропонували українському поету оселитися в їхній невеликій квартирі. Пізніше в «Думах і спогадах» Бажан написав: «Жили більш ніж скромно. Грошей ні в кого не було..., проте робота рухалась. З самого ранку Симон в одній кімнаті, я в іншій сиділи кожен над своїм. Декілька раз на неділю приходив Соломон, і ми перевіряли зроблене мною, вчитуючись, вдумуючись у наступні розділи. Соломон не жалів часу на допомогу мені... Ніколи не зміг би я закінчити свій

переклад Руставелі, якби не самовіддана допомога грузинських товаришів, особливо Симона та Соломона»[3,116].

Наполеглива робота над перекладом продовжувалася декілька років. В листі до товариша Бажан пише: «Руставелі вимагає безодню енергії і Еверести часу»[3,118]. Але завершувати переклад довелося вдома, в Києві (заарештували брата Маріки Чиковані – Зураба).

Бажан, приїхавши до Києва, усамітнися в Ірпінському будинку творчості на довгі місяці і продовжив роботу над поемою Руставелі. У своїх спогадах він пише: « плачу від безсилля, але гризу цей граніт». Нарешті в 1936 році Бажан в листі Гольцову пише: «...Поставив останню крапку над Руставелі. Біс знає, що вийшло – судити не мені – але ж мучився, страждав, впрівав, ламав мозок, як ніколи в житті. Зважив рукопис – виявляється, переклав кіло віршів, і всі хорями 8 стопними, і всі по чотири рими. Для правки, шліфовки та перевірки перекладу думаю: в кінці місяця поїхати у Тбілісі»[3,120]. У січні 1937 року ювілейне видання масовим тиражем вийшло із друку. На ювілейний вечір Руставелі Бажан привіз до Тбілісі свою книгу перекладу з ілюстраціями видатної художниці Тамари Абакелія. Праця письменника була належно поцінована: у 1937 році він був відзначений Державною премією Грузинської РСР.

Безперечно, робота по вдосконаленню тексту продовжувалася ще довгі роки; в кожне нове видання Бажан вносив якісь корективи та уточнення. Нарешті було завершено, на думку дослідників, один з кращих перекладів твору Руставелі. Так, у статті Максима Рильського, Олени Стуруа та Олексія Новицького зазначено, що в порівнянні з перекладами попередників робота Бажана відрізняється глибоким проникненням у філософське світобачення грузинського поета, а також вдалим відтворенням «живої, пластичної і яскравої мови»[4]. Цей переклад українського поета допоміг розширити зв'язки між грузинською і українською культурами та їх літературною спадщиною.

Микола Бажан – видатний майстер художнього перекладу. Серед майстерно виконаних поетом перекладів – твори Данте, Шекспіра, Гете, Гейне, Гьольдерліна, Міцкевича, Рільке.

Як уже попередньо зазначалося, російською мовою здійснено п'ять повних перекладів «Витязя у тигровій шкурі» виконаних Костянтином Бальмонтом, Пантелеймоном Петренко, Георгієм Цагарелі, Шалвою Нуцубідзе та Миколою Заболоцьким. Переклад українського поета і перекладача **Пантелеймона Петренка**, який писав вірші, як українською, так і російською мовами, вважається одним з кращих за своїми художніми якостями. Він, без сумніву, збагатив скарбницю грузинської, української та російської культур.

Пантелеймон Антонович Петренко народився у 1908 році неподалік Києва у родині сільських учителів. Мати Ганна Тихонівна Кудиленко мешкала у Києві і виховувала сина одна. Пантелеймон зростав хворобливим хлопчиком і не відвідував школи, його навчала вдома мати. У юнацькі роки почав писати вірші та займатися живописом, брав участь у Всеукраїнських художніх виставках (1927, 1929 р. р.). Входив до гуртка Д. Кіранова. Досконало оволодівши французькою мовою розпочав перекладацьку діяльність. Пантелеймон Петренко переклав українською мовою лірику французьких символістів Поля Верлена, Шарля Бодлера, Артюра Рембо, Жана Кокто.

У 1932 році переїхав з матір'ю із Києва до Грузії, спочатку мешкав у Батумі, згодом у Тбілісі. Життя у Грузії, цілком зрозуміло, пробудило у молодого літератора почуття зацікавленості до грузинської поезії. У Тбілісі молодий поет увійшов до кола літераторів та художників, познайомився із Костянтином Гамсахурдіа, Галактіоном Табідзе, Серго Кобуладзе, Ладо Гудіашвілі, з якими у нього склалися чудові стосунки.

У 1934 році в Грузії було прийняте рішення про святкування 750-річчя Шота Руставелі. За пропозицією юриста і перекладача Шалви Картвелішвілі, який розгледів у 24-річному українцеві непересічний талант поета, Пантелеймон Петренко розпочав роботу над уривком із «Витязя у тигровій шкурі» - «Заповітом Автандила». Не володіючи грузинською мовою він працював над підрядником поеми Руставелі. Дебют виявився вдалим, виникла ідея перевести поему повністю. Петренко познайомився із руствелологом, поетом і перекладачем Костянтином Чичинадзе, у співробітництві з яким розпочав роботу над перекладом поеми «Витязь у тигровій шкурі». Його перекладацька діяльність продовжувалася два роки, окремі уривки публікувалися у газеті «На рубежі Сходу» в 1934-1935 роках.

Життя поета обірвалося раптово і трагічно: у середині травня 1936 року у віці 27 років він загинув, упавши з мосту в стрімку Куру. Мати не витримала смерті сина і втратила глузд. Після смерті її могила в Тбілісі стала пам'ятником матері і сину.

Нажаль, із 1587 строф поеми Петренко не встиг перекласти лише 141; переклад був завершений репресованим згодом поетом Борисом Бриком, а Костянтин Чичинадзе ретельно відредагував увесь текст перекладу.

Поема «Витязь у тигровій шкурі» у перекладі Пантелеймона Петренка видавалася тричі. У 1938 році поема вийшла в перекладі російською мовою за участі і під редакцією Костянтина Чичинадзе. Портрет та ілюстрації Сергія Кобуладзе. У 1939 році московське видавництво «Художня література» видрукувало поему Руставелі у перекладі Петренка з малюнками художниці Тамари Абакелія. А у 1985 році в Тбілісі була видана поема «Витязь у тигровій шкурі» в перекладі Пантелеймона Петренка за редакцією і з передмовою члена-кореспондента АН Грузії Саргиса Цаїшвілі.

У 1985 році в Ленінграді вийшла стотисячним накладом книга українського та грузинського поета, літературознавця, доктора філологічних наук, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Рауля Шалвовича Чилачави «Пантелеймон Петренко – перекладач «Витязя у тигровій шкурі», до якої він зібрав твори Петренка, що друкувалися у різних періодичних виданнях 30-х років.

Зусиллями Валентини Марджанішвілі, вчителя тбіліської грузино-української школи № 41 імені Михайла Грушевського, у 2008 році була видана збірка «Обірвана струна», яка представила поета П.Петренка у його самобутніх віршах, перекладах французьких поетів-символістів, малюнках [5,3].

Літературознавці зазначають, що Петренко зумів зберегти єдино початок художніх та філософських підвалин твору, відтворити авторську картину світу, послідовно дотримуватися архітектурної побудови оригінала. Петренко – єдиний із усіх перекладачів зберіг систему римування Руставелі. Переклад

українського поета зберіг ту дивну пластичність, яка притаманна «Витязю», він найбільш близький до оригіналу.

Читач сприймає твір легендарного грузинського поета таким, яким подає його перекладач. Від художнього перекладу ми вимагаємо, щоб він відтворював перед нами не лише образи та думки автора котрого перекладають, не лише його сюжети та схеми, а, перш за все літературну манеру, його творчу особистість, його стиль. Саме цим керувався у своїй роботі над безсмертним творінням Шота Руставелі український перекладач, наш земляк **Григорій Халимоненко**.

Григорій Іванович Халимоненко народився 5 травня 1941 року в селі Товкачівка Прилуцького району Чернігівської області. У п'ять років залишився сиротою. Після закінчення середньої школи вступив на філологічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка. По його закінченню став студентом факультету східнознавства Тбіліського університету імені Джавахішвілі. Успішно закінчив університет і за квотою Грузинської РСР вступив до аспірантури Інституту мовознавства АН СРСР. Досконало оволодів грузинською мовою та ще кількома східними мовами. Доктор філологічних наук, професор кафедри тюркології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор монографій «Історія турецької літератури» (2009), «Історія грузинської літератури» (2012), підручника «Персо-таджицька література»(2005). Член Національної спілки письменників України з 1979 року. Переклав твори грузинських та турецьких письменників: Ш. Руставелі, І. Чавчавадзе, Т. Чиладзе, А. Сулакаури, Г. Леонідзе, Н. Чаликуші, Н. Хікмета, О. Полата та інших. Над поемою Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» почав працювати у кінці 80-х років. Повний текст перекладу поеми видав окремою книгою у 1991 році.

Підводячи підсумок свого невеликого дослідження, хочу зазначити, що об'єм статті не дозволяє зробити детальний аналіз особливостей перекладу безсмертної поеми Шота Руставелі «Витязь у тигровій шкурі» здійснений українськими перекладачами, та й не ставив я перед собою таке завдання. Більш глибоко і детально вивчене і оприлюднене це питання у науковій праці Рауля Шалвовича Чилачави. Його кандидатська дисертація за темою: «Грузинська класична поезія в українських перекладах», успішно захищена у 1995 році, базувалася на ґрунтовному стилістичному та естетичному аналізі перекладів поеми Шота Руставелі. Історична професійна глибина дослідження українського вченого, поета, перекладача грузинського походження варта найвищої оцінки. Чилачава переконливий у своїх дифініціях та висновках. «Витязь у тигровій шкурі» - один із найвеличніших творів світової літератури.

Література:

1. Сарбей В. Гулак Микола Іванович// Малий словник історії України/ Відповідальний редактор Валерій Смолій. – К.: Либідь, 1997.
2. Герман Цверианишвілі. С тріумфом по планете. «Витязь в тигровой шкуре» в переводах на языки мира[електронный документ] // www.Relga.ru/Environ/ Web Objects/tug
3. Костенко Н.В. Николай Бажан. Жизнь. Творчество. Особенности виршостилистики / Костенко Н. – К., 2004.

4. Рильський Максим, Стура Олена, Новицький Олексій. «Витязь у тигровій шкурі» у перекладі Миколи Бажана// Майстер карбованого слова. – К., 1964.
5. Петренко Пантелеймон Андрійович [електронний документ] [https:// ru. Wikipedia/org /w/index. php title = Петренко,_ Пантелеймон_ Антонович&oldid= 80947919](https://ru.wikipedia.org/w/index.php?title=Петренко,_Пантелеймон_Антонович&oldid=80947919).